

БОРОТЬБА ВОЛИНЯН ПРОТИ ПОЛОНІЗАЦІЇ ПРАВОСЛАВ'Я**Інна НЕРОДА,**Волинський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк,
(Україна)**THE STRUGGLE OF THE VOLYNIAANS AGAINST
POLONIZATION OF ORTHODOX****Inna NERODA,**Volyn National University of Lesya Ukrainka, Lutsk, Ukraine,
neroda.inna.smidyn@gmail.comORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8990-0088>, RESEARCHER ID:

AIB-7712-2022

Neroda Inna. The struggle of the Volynians against polonization of the Orthodox. The politics of the Polish authority regarding the Orthodox Church in Poland in the second half of the 1930s is analyzed in the article. *The purpose of the article* is to research the peculiarities of the politics of polonization in the eastern voivodeships of Poland. The main aim of it was religious assimilation and liquidation of all achievements of the national-church movement. The author has analyzed archival documents, materials of the periodical press and publications, in which problems related to the policy of polonization in the eastern provinces of Poland are highlighted.

Methodology of the research. The methodological basis of the article was made up of the principles of historicism, objectivity, systematicity and interdisciplinary approach. General scientific, special-historical and interdisciplinary methods are applied. Each of them was effective in a specific situation and made it possible to objectively reconstruct the process of introducing the eastern rite. **Conclusions.** The second half of the 1930s is the final period of the development of the Ukrainian national-church movement. In fact, these years were the most difficult for Orthodox Ukrainians in Poland. During this period, there was a change in the course of national politics towards national-state assimilation. The new authority has declared a course for accelerated polonization of the Orthodox Church in Poland. This politics was implemented by various methods: the confiscation of part of the church's property, repression of priests, the introduction of the Polish language as the official language of church life and finally – the forced conversion of Orthodox adepts to Catholicism. Various assimilation attempts have become an activating factor in the development of the national and religious consciousness of Orthodox Ukrainians. The government's politics has caused opposition from the Ukrainian people. At the same time, Ukrainization processes in the Church began to slow down. The politics of the authorities led to the aggravation of the inter-religious situation in the region and became one of the serious factors in the aggravation of Polish-Ukrainian relations in Volyn region on the eve of the Second World War.

Keywords: Volyn voivodeship, conflict, national-church movement, polonization, Poland, Orthodox Church, revindication.

Постановка наукової проблеми та її значення. Після смерті маршала Ю. Пілсудського (1935 р.) в політиці польського уряду щодо Автокефальної Православної Церкви в Польщі (АПЦП) відбулися значні зміни, зокрема у відношенні до українського церковного руху. Почала широко розгортатися акція на користь полонізації православ'я. Державна влада намагалася надати православ'ю польського характеру через впровадження польської мови та організацію

руху православних поляків. Почався тиск на духовенство в напрямку використання польської мови як літургійної, а також мови проповідей.

Аналіз останніх досліджень. Протягом останніх років питання церковного життя на Волині в міжвоєнний період неодноразово ставали предметом дослідження науковців. Зокрема, в доробку В. Борщевича¹, М. Кучерепи² наявна низка наукових статей з досліджуваної теми [...]. Найпомітнішим

¹ Borshcheych V. Ukrainse tserkovne vidrozhennia na Volyni (20-40-ty roky XX st.) [Ukrainian central revival in Volyn (20-40 s. 20th century)], Lutsk, 2000, 203 p [in Ukrainian].

² Kucherepa M. «Zakhody posliv i senatoriv Volynskoho ukrainskoho obiednannia u spravi aksii ruinovannia pravoslavnykh tserkov na Kholmshchyni ta Pivdenomu Pidliashshi v 1938 rotsi» [Actions of the ambassadors and senators of the Volyn Ukrainian Union in the case of the destruction of Orthodox churches in the Kholm region and Southern Podlyaschi in 1938], Istoriiia ta suchasnist Pravoslavia na Volyni: materialy IV nauk.-praktych. konferentsii (Lutsk, 12-14 lystopada 2013 r.) [History and modernity of Orthodoxy in Volyn: proceedings of the 4rd scientific and practical conference (Lutsk, 12-14 november 2013)], Lutsk, 2013, P. 120-128 [in Ukrainian]; Id. «Tserkovno-relihiine zhyttia ukrainskoho pravoslavnoho naseleennia u Polshchi (1921-1939 rr.)» [Church and religious life of the Ukrainian Orthodox population in Poland (1921-1939)], Istoriiia ta suchasnist Pravoslavia na Volyni: materialy III nauk.-praktych. konferentsii (Lutsk, 15-16 lystopada 2012 r.) [History and modernity of Orthodoxy in Volyn: proceedings of the 3rd scientific and practical conference (Lutsk, 15-16 november 2012)], Lutsk, 2012, P. 114-125 [in Ukrainian]; Id. «Ukrainskyi natsionalno-tserkovnyi rukh volynian u Pravoslavnii Tserkvi v 1921-1939 rr.» [Ukrainian national-church movement of the Volhynians in the Orthodox Church (1921-1939)], Pravoslavna Tserkva v suchasnomu suspilstvi: problemy ta perspektyvy. Materialy mizhnarodnoi naukovy-praktychnoi konferentsii Volynskoi pravoslavnoi bohoslovskoi akademii Ukrainkoi Pravoslavnoi Tserkvy Kyivskoho Patriarkhatu [The Orthodox Church in modern society: problems and prospects. Proceedings of the International Conference the Volyn Orthodox Theological Academy of the Ukrainian Orthodox Church of the Kyiv Patriarchate], Lutsk: EIKON, 2014, P. 51-62 [in Ukrainian]; Id. «Tovarystvo prykhylnykiv pravoslavnoi osvity ta okhorony tradytsii pravoslavnoi viry imeni mytropolyta Petra Mohyly» [Association of Supporters of Orthodox Education and Protection of the Traditions of the Orthodox Faith named after Metropolitan Peter Mohyla], Istoriiia ta suchasnist Pravoslavia na Volyni: materialy VII naukovy-praktychnoi konferentsii (Lutsk, 8 lystopada 2016 r.) [History

явищем української церковної історіографії в діаспорі в середині 60-х років став вихід монументального дослідження І. Власовського «Нарис історії Української Православної Церкви» [...] у п'яти томах, шести книгах³. Вивченню церковного питання у міжвоєнній Польщі також приділили увагу польські історики такі як А. Хойновський⁴, Т. Пьотркевич⁵ [...]. Останній, використовуючи фактологічний матеріал, прослідкував еволюцію поглядів пілсудчиків на українське питання. В свою чергу, А. Хойновський відмічає тісний зв'язок національного питання з віросповідним і відносить проблеми православ'я до найважливіших віросповідних проблем II Речі Посполитої.

Метою статті є дослідження особливостей політики колонізації у східних воєводствах Польщі. Метою якого була релігійна асиміляція та ліквідація усіх здобутків національно-церковного руху. Авторкою проаналізовано архівні документи, матеріали тогочасної періодичної преси та видань, в яких висвітлювалися проблеми щодо політики колонізації в східних воєводствах Польщі.

Виклад основного матеріалу. Ставлячи за мету колонізувати православ'я, польський уряд починав все більше схилитися до російського табору в АПЦП. Пояснення цьому ще в грудні 1934 р. дала «Газета Варшавська»: «Росіяни в Церкві з огляду на сам факт малої своєї кількості, а також будучи zagrożені «українською» опозицією, змушені будуть шукати оперття в польському уряді і провадити політику, яка не суперечить державним польським інтересам»⁶.

У 1935 р. для роботи над врегулюванням правового положення АПЦП було створено Комітет в національних справах, головну роль в якому відігравали представники уряду. Його позиція, зайнята вже на грудневому засіданні (1935 р.), яскраво свідчила про зміну урядової політики щодо АПЦП. Було прийнято рішення, в якому говорилося, що державна політика щодо українізації повинна бути стриманою. Пропонувалося утриматися від пропаганди цього процесу. На думку членів Комітету, Православна церква мала стати інструментом впровадження польської культури у східних кресах. Було вирішено залишити старослов'янську мову

літургій з одночасним введенням в усіх можливих випадках польської мови. Вживання всіх інших мов православного населення у богослужіннях повинно гальмуватися. Виключно польська мова мала стати мовою церковного управління⁷. Отже, польський уряд ставив за мету ліквідацію усіх здобутків українського національно-церковного руху. Наступ на православ'я вже розпочався, але українські церковники ще могли відкрито заявляти про права і потреби українського православного народу. 12-13 лютого 1936 р. в м. Кременці відбулося друге Волинське єпархіальне зібрання духовенства та мирян, на якому знову ж обговорювалися питання українізації церковного устрою⁸.

Проте процес українізації ПЦП почав вповільнюватися. Православна ієрархія, бачачи зміну політичної ситуації, починала зміцнювати свої проросійські позиції. На адресу УПРВ стала надходити велика кількість листів від українського православного населення з проханнями про допомогу у вирішенні проблем українізації богослужінь. Так парафіяни с. Полонка Луцького повіту просили забрати від них священика М. Симоновича, який не дослухався до вимог парафіян і не хотів відправляти літургій українською мовою, що стало причиною непорозуміння і конфліктів в парафії⁹. Подібні прохання надійшли з с. Воротнева Луцького повіту¹⁰, с. Добротина Дубнівського повіту¹¹, із Свято-Успенського собору м. Володимира-Волинського¹².

Духовна консисторія все рідше дослухалася до таких вимог. Швидше навпаки, там, де богослужіння відправлялися українською мовою і священик знаходив порозуміння з парафіянами, поставала загроза переведення його на іншу парафію. Наприклад, парафіяни с. Моквин Костопільського повіту просили залишити в їхній парафії отця І. Зварича, як доброго пастиря, який дослухався до потреб своїх парафіян.

Проблема переведення священиків стала досить пекучою. Це підривало авторитет душпастирів, не давало їм можливості зблизитися з парафіянами.

Займаючи угодівські позиції, українські парламентарі і надалі вірили у можливість порозуміння з ієрархією і з урядом у вирішенні церковних справ.

and modernity of Orthodoxy in Volyn: proceedings of the 7rd scientific and practical conference (Lutsk, 08 november 2016)], Lutsk, 2016, P. 30-37 [in Ukrainian]; Id. «Pravovy i mainovy status pravoslavnoi tserkvy u Polshchi u mizhvoiennyi period (1918-1939 rr.)» [Legal and property status of the Orthodox Church in Poland in the interwar period (1918-1939)], Slovianskyi svit i Ukraina: Zbirnyk naukovykh prats na poshanu rektora Rivnenskoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu, profesora Ruslana Postolovskoho [The Slavic world and Ukraine: a collection of scientific works in honor of the rector of the Rivne State Humanities University, Professor Ruslan Postolovsky], Rivne, 2021, P. 184-198 [in Ukrainian].

³ Vlasovskyi I. Narys istorii Ukrainkoi Pravoslavnoi Tserkvy [Essay on the history of the Ukrainian Orthodox Church], Vol. 4, Niu-York, 1975, 416 p [in Ukrainian].

⁴ Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921-1939, Wrocław: Zakład Narodowy im Ossolińskich, 1979, 262 p [in Polish]; Id. Piłsudzczy u władzy. Dzieje Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem, Wrocław: Zakład Narodowy im Ossolińskich, 1986, 294 p [in Polish].

⁵ Piotrkiewicz T. Kwestia ukraińska w Polsce w koncepcjach piłsudczyzny 1926-1930, Warszawa, 1981, 165 s. [in Polish].

⁶ Borshchevych V. ..., op. cit., P. 65. [in Ukrainian].

⁷ Chojnowski A. ..., op. cit., P. 209. [in Polish].

⁸ Volynske slovo [Volyn word], 1937, 7 sichnia, P. 4 [in Ukrainian].

⁹ Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti (DAVO) [State Archive of the Volyn Region], F. 60. Ukrainka parlamentarna reprezentatsiia Volyni [Ukrainian parliamentary representation in Volyn], Op. 1, Spr. 9, Ark. 44 [in Ukrainian].

¹⁰ Ibid., Ark. 239.

¹¹ Ibid., Ark. 170.

¹² Ibid., Ark. 34.

На нараді, проведеній архієпископом Олексієм 24 жовтня 1936 р. за участю представників Української парламентарної репрезентації Волині (УПРВ) було вирішено надалі домагатися дерусифікації церковних кадрів, надання посад особам, які близькі до українського руху на Волині і розуміють потреби української православної громадськості¹³.

11 березня 1932 р. було видано закон про реорганізацію шкільництва, згідно якого Кременецька та Віленська семінарії, починаючи від 1935/36 н.р. підлягали поступовій ліквідації. Підготовка кадрів священників мала зосередитися у Варшаві, де з 1935 р. почав діяти інтернат для гімназистів 1-2 класу, з яких мали відбиратися кандидати для вступу у лицей, відкриття якого планувалося на 1938 р¹⁴.

Таким чином, підготовка кадрів священників вже від перших років навчання, тобто з 10-11-літнього віку, мала зосереджуватись в польському середовищі. У 1935-36 н.р. вступні іспити до Кременецької семінарії не проводилися і було закрито перший клас.

УПРВ неодноразово порушувала цю справу в Сеймі, зверталася до міністра віросповідань, домагаючись відкриття православного богословського лицю в Кременці. Всі ці намагання були безуспішними. Кременецька семінарія однією з перших постраждала від нової урядової політики. Але вона вже покликала до життя молоду генерацію українського духовенства. Її вихованці, – як пише І. Власовський, – « [...] не піддавались полонізації, – навпаки, у переважаючій більшості вони в старших класах були вже зовсім свідомими українськими патріотами...»¹⁵

Польська мова дедалі ширше почала використовуватися в церковному управлінні, при викладанні релігії в навчальних закладах, в релігійних виданнях. Процеси українізації в Православній церкві все більше гальмувався. Натомість, помічалася виразна підтримка руху православних поляків.

У 1936 р. міністр внутрішніх справ Г. Сухенек-Сухецький повідомляв Міністерство закордонних справ, що на території всієї Речі Посполитої мешкає 600000 православних поляків, з них на Волині – 62425. Вказувалося, що це – польське населення, яке проживало на землях включених до Російської імперії і прийняло православ'я під тиском, тому уряд змушений оточити особливою опікою православних, які становлять інтегральну частину польського народу¹⁶. Зазначені цифри навряд чи відповідають дійсності. Можна припустити, що вони свідомо завищені, з метою створення підґрунтя для проведення широкої полонізаційної акції.

На бажання уряду, 17 жовтня 1936 р. Синод затвердив до вжитку переклади літургійних текстів польською мовою¹⁷. Така постанова, з однієї сторони, була цілком зрозумілою і згідною з ухвалою Синоду від 1924 р. про вживання української, білоруської, польської і чеської мов у богослужіннях.

Найбільше галасу навколо цієї постанови зчинили росіяни, які сприйняли її, як ще одне посягання на церковнослов'янську мову в богослужінні.

Наступною подією, що викликала масове невдоволення української громадськості, стала ухвала Священного Синоду від 27 лютого 1937 р. про вживання літургійних текстів живими мовами. Цією постановою відправа богослужінь в Православній церкві мовами окремих народів залежала від щоразової згоди на це Синоду¹⁸. Зрозуміло, що на Волині ця ухвала найболючіше торкалася українців, адже вона значно вповільнювала процес українізації. На відміну від українців, таке рішення задовольняло москвофілів. Яскравим прикладом цього стала відміна урочистого українського богослужіння в Рівному, яке було призначено на 14 березня 1937 р. в соборі з нагоди вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка. У відповідь на такі дії духовенства 28 березня в місті відбулося громадське зібрання за участю понад 1000 осіб. Присутні прийняли резолюцію про відміну ухвали Синоду і впровадження української мови в богослужіннях Рівненського собору¹⁹.

Для обговорення проблем православ'я 10 вересня 1937 р. було скликано народне віче в Почаєві. Посли і сенатори Волині інформували населення про фактичний стан АПЦП і ті перешкоди, які не дають можливості українському суспільству користуватися своїми правами. Віче поставило перед вищою церковною владою цілу низку вимог, головною серед яких була українізація церковно-релігійного життя²⁰. Резолюції Почаївського віча було подано архієпископу Олексію, митрополиту Діонісію, Луцькому єпископу Полікарпу, Острозькому єпископу Симону та міністру віросповідань і народної освіти²¹.

Процес українізації дедалі вповільнювався. Сам архієпископ Олексій визнавав, що «нині дуже важко повернутися до проведення доукраїнізації Православної церкви, тоді як в попередній період адміністративна влада сама прагнула українізації церковного життя»²².

Нова політика уряду активізувала проросійське духовенство, яке боронило старослов'янську літургійну мову в АПЦП. Зокрема, конфлікт, що виник в м. Дубно був викликаний домаганнями відправи панахиди

¹³ Wiadomości Ukraińskie [Ukrainian News], 1936, 31 października, P. 1 [in Polish].

¹⁴ Archiwum Akt Nowych. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (AAN MWRiOP) [Archives of New Records, Ministry of Religious Confessions and Public Education], Sygn. 1168, K. 5 [in Polish].

¹⁵ Vlasovskiy I. ..., op. cit., P. 104 [in Ukrainian].

¹⁶ DAVO, F. 46. Volynske voievodske upravlinnia [Volyn Voivodeship Administration], Op. 9, Spr. 2967, Ark. 9. [in Ukrainian].

¹⁷ Wiadomości Ukraińskie [Ukrainian News], 1937, 20 marca, P. 1 [in Polish].

¹⁸ Tserkva i Narid [Church and nation], 1937, Vol. 7, 1 kvitnia, P. 253 [in Ukrainian].

¹⁹ Tserkva i Narid [Church and nation], 1937, Vol 8, 15 kvitnia, P. 304 [in Ukrainian].

²⁰ Wiadomości Ukraińskie [Ukrainian News], 1937, 21 września, P. 1 [in Polish].

²¹ DAVO, F. 60, Op. 1, Spr. 9, Ark. 201 [in Ukrainian].

²² DAVO, F. 46, Op. 9, Spr. 4421, Ark. 31 [in Ukrainian].

українською мовою в день другої річниці смерті маршала Ю. Пілсудського. Повітовий протоієрей В. Ковалевський не лише відмовився відслужити в соборі панахиду українською мовою, але й замкнув собор, біля якого зібралися представники української громадськості з усього повіту. Панахиду було відправлено присутнім повітовим духовенством під відкритим небом²³.

Таким чином, політика польського уряду ще більше загострила антагонізми між православними українцями, русофілами, священиками, ієрархією.

Намагаючись дедалі ширше розгорнути акцію полонізації українського населення, Міністерство віросповідань вимагало від митрополита Діонісія додаткових роз'яснень до розпорядження про вживання окремих мов у церковному житті, зокрема польської. У своїй відповіді митрополит вказував: «Відповідне розпорядження вищої церковної влади ніде не виключало і не мало на увазі виключати польську мову від застосування в тих випадках, коли це необхідно»²⁴. Цей діалог був лише тактичним кроком на шляху до реалізації поставленої мети. Директор департаменту Н. Дунін-Борковський відразу ж скерував цей лист Волинському воєводі, вказуючи при цьому, що «пояснення митрополита є недостатніми, однак вони можуть стати козирем в руках адміністрації і шкільної влади щодо тих священиків, котрі ігнорують доручення державної влади про впровадження польської мови»²⁵.

Яскравим проявом зміни політики польського уряду щодо українців Волині стало переведення у квітні 1938 р. волинського воєводи Г. Юзевського на таку ж посаду до Лодзі. Як відомо, Г. Юзевський не був прибічником гвалтвної полонізації православних українців. Одразу після виїзду з Волині він писав: «Нові елементи тої (полонізаційної – І. Н.) політики спричинять зростання ненависті до всього, що польське. Відношення до православного визнання, котре стало на думку православних, переслідуваним визнанням, а населення набирає вигляду населення, яке бореться в обороні своєї віри, [...] мусить призвести в умовах волинського життя до дуже для нас небажаних і небезпечних змін. [...] Ненависть до всього, що українське, викликає зі сторони українського населення ненависть до всього, що польське»²⁶.

Подібні зауваження колишнього волинського воєводи вже не бралися до уваги. Запроваджувана ним в життя ідея польсько-української співпраці на Волині вже після смерті Ю. Пілсудського почала наражатися на критику, а з подальшим розвитком полонізаційного курсу стала взагалі неприйнятною.

З національними проблемами була тісно пов'язана справа унормування правового устрою АПЦП. Прийняття закону про відношення держави

до АПЦП ставилося в залежність від впровадження православними ієрархами нового курсу урядової політики. Так міністр військових справ Т. Каспшицький в жовтні 1938 р. розробив попередні умови, від виконання яких мало залежати підписання урядом закону про відношення держави до АПЦП та внутрішнього статуту АПЦП. Серед висунутих умов були наступні:

1. Призначення принаймні на одну єпархію єпископа поляка.

2. Висвята двох вікарних єпископів поляків.

3. Митрополит Діонісій повинен відкликати всі циркуляри і розпорядження, які не відповідають інтересам православних поляків.

4. Повинен бути гарантований якнайширший доступ польської молоді до духовного стану²⁷.

Не відомо якою була відповідь митрополита, все ж 18 листопада 1938 р. видано декрет президента Речі Посполитої про відношення держави до Польської автокефальної Православної церкви (ПАЦП), а 10 грудня 1938 р. затверджено Внутрішній статут цієї Церкви.

Безумовно, ці документи мали велике значення для ПАЦП. Вони припинили її багаторічну тимчасовість перебування в Польській державі. Та, разом з тим, ставили ПАЦП в ще більшу залежність від уряду, а польська мова була визнана офіційною мовою церкви²⁸.

Вже після затвердження відповідних законів урядові кола досить швидко пішли у напрямку реалізації поставленої мети і задоволення вимог висунутих перед митрополитом Діонісієм. 27 і 28 листопада 1938 р. на вимогу уряду було висвячено на єпископів двох колишніх військових священиків, прибічників ідеї «польського православ'я». Єпископ Тимофій (Шретенр) був призначений Люблінським вікарієм, єпископ Матвій (Самашко) – Брацлавським²⁹. З метою послаблення українського православ'я на Волині з 1 січня 1939 р. 115 парафій Ковельського та Любомльського повітів переходили у підпорядкування Варшавської єпархії.

Згідно встановленого у законі положення про те, що всі офіційна преса будуть видаватися виключно польською мовою, перестав виходити в Кременці часопис «Церква і нарід». Його активна позиція в справі оборони інтересів українства призвела до того, що видання потрапило до списку неблагонадійних. Останній номер часопису побачив світ у грудні 1938 р.

Підтримуючи полонізаційний курс, уряд добре розумів важливість української національної проблеми в православ'ї, зокрема, на Волині. Проте боротьба за українізацію богослужінь, незважаючи на всілякі обмеження, навіть репресії не припинялась. Навіть

²³ DAVO, F. 60, Op. 1, Spr. 9, Ark. 142 [in Ukrainian].

²⁴ DAVO, F. 46, Op. 9, Spr. 4592, Ark. 9 [in Ukrainian].

²⁵ Ibid., Ark. 5 [in Ukrainian].

²⁶ Piotrkiewicz T. ..., op. cit., P. 165. [in Polish].

²⁷ Centralny Archiwum Wojskowe, Biuro Wyznan Niekatolickich (CAW, BNW) [Central Military Archive, Administration of non-Catholic denominations], Sygn. 300, K. 51 [in Polish].

²⁸ Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej (DURP), № 88, 19 listopada 1938, Poz. 597, P. 1318 [in Polish].

²⁹ Tserkva i Narid [Church and nation], 1938, Vol. 23, 1 kvitnia, P. 253 [in Ukrainian].

у нових політичних умовах українцям вдавалося досягти позитивних результатів. Зокрема, у кінці 1938 р. дозвіл на відправу літургій українською мовою отримали парафії с. Кунін Кременецького повіту³⁰, с. Столпін і с. Арестів Рівненського повіту, с. Івачків Здолбунівського повіту, с. Сапаново Кременецького повіту, м. Устилуг Володимирського повіту, с. Жабче Луцького повіту³¹.

Пояснення цьому давало саме Міністерство внутрішніх справ, вказуючи, що «Кременецька духовна консисторія, добре розуміючи справу полонізації православ'я державними чинниками, обороняється, поспішно проштовхуючи українізацію при допомозі місійних комітетів, а також надаючи пільги різним українським інституціям на Волині»³².

В цей час вже виразно спостерігається зміна політичних настроїв серед православного кліру. Намагаючись зберегти в Православній церкві російські традиції, частина духовенства почала схилитися до полонізаційної політики урядових кіл, знаходячи в них підтримку у боротьбі з українським національно-релігійним рухом. Нове покоління православного духовенства, яке здобувало духовну освіту в польському середовищі, мало цілком відповідати потребам нової політики. Новопризначений волинський воєвода О. Гауке-Новак у своїх директивах, розісланих старостам, наказував приймати до духовних семінарій національно несвідому українську молодь, вважаючи, що їй буде легше схилити до співпраці.

На початку 1939 р. волинським воєводою О. Гауке-Новаком була розроблена нова політична програма для Волині. Суть цієї програми полягала в державній та національній асиміляції українського населення Волині. На думку нового воєводи, багато православних мешканців Волині не почувають себе українцями, тобто національно несвідомі і за них в першу чергу потрібно боротися. «Боротьбу за душі національно несвідомого православного населення, – вказувалося в цій програмі, – повинно вести все польське суспільство і боротьба та мусить бути в державних інтересах виграна»³³.

Воєвода стверджував, що після припинення українізації ПАПЦ мусить наступити її деполітизація, а тоді повільна полонізація. Під патронатом воєводи ця програма активно реалізовувалася на Волині. Зокрема, почали створюватися осередки православних поляків, котрі «через сам факт свого існування і тиск на владу Православної церкви, могтимуть ефективно започаткувати його полонізацію»³⁴.

Одним з таких осередків у містах мало стати Товариство православних поляків. Його статут розробив сам воєвода і розіслав усім повітовим старостам. У супроводжуючому листі зазначалося, що метою діяльності цього Товариства має бути співпраця з адміністрацією над

впровадженням необхідних в Православній церкві змін, спрямованих на те, щоб ПАПЦ стала справді польською церквою. Товариство повинно було стати середовищем, в якому буде відбуватися процес польської асиміляції українців Волині. Найважливішими його завданнями були наступні: добитися, щоб польська мова стала мовою церковної влади і управління; докладати зусилля до якнайширшого використання польських підручників при навчанні православної релігії в школах; підтримка уніфікації календаря; впровадження богослужбових співів і проповідей польською мовою при збереженні старослов'янської мови літургій; чинити стійкий опір українізації православної церкви і спільно з владою та іншими польськими організаціями працювати над підготовкою нового волинського життя, польського за змістом.

Висновки. Таким чином, державна влада почала рішучий наступ на православ'я. Проявлявся він у найрізноманітніших формах – гальмуванні процесу українізації, намаганні повернути старослов'янську мову літургій, підтримці руху православних поляків, створенні релігійних організацій для зміцнення цього руху, втіленні до церковного устрою польської мови, уніфікації календаря та ін.

Отже, у другій половині 30-х років, зі зміною внутрішньої політики Польщі, рух за українізацію наштотхнувся на протидію уряду, який ставив за мету сполонізувати та окатоличити українське православне населення. Та незважаючи на утиски, український церковний рух не згас, але темпи українізації вповільнилися. Проросійська ієрархія почала відновлювати свої позиції. Українські послани і сенатори докладали зусиль, щоб захистити православних волинян перед наступом польсько-католицької реакції. Але в нових політичних умовах це вже не давало значних результатів – надто сильним був тиск на православ'я зі сторони державної влади. Та все ж український церковний рух навіть у таких складних умовах будив інтерес української громадськості до створення національної Церкви.

Інна Нерода – аспірантка кафедри історії України та археології Волинського національного університету імені Лесі Українки. Досліджує історію Православної церкви на Волині у міжвоєнний період (1921-1939 рр.). Авторка 12 наукових публікацій. Активна учасниця наукових конференцій.

Inna Neroda is a graduate student of the Volyn National University of Lesya Ukrainka. Researches the history of the Orthodox Church in Volyn in the interwar period (1921-1939). Author of 12 scientific publications. Active participant of scientific conferences.

Received: 08.11.2023

Advance Access Published: December, 2023

© I. Neroda, 2023

³⁰ Derzhavnyi arkhiv Ternopil'skoi oblasti (DATO) [State Archive of the Ternopil Region], F. 148. Volyn Orthodox Spiritual Consistory, Op. 5, Spr. 213, Ark. 10 [in Ukrainian].

³¹ Archiwum Metropolii Prawosławej (AMR) [Archive of the Orthodox Metropolis], R-I–7c / 1093 [in Polish].

³² Centralny Archiwum Wojskowe, Generalny Inspektorat Sił Zbrojnych (CAW, GISZ) [Central Military Archive, General Inspection of the Armed Forces], Sygn. 305, K. 374 [in Polish].

³³ DAVO, F. 46, Op. 9, Spr. 4671, Ark. 2 [in Ukrainian].

³⁴ AAN, MWR i OP, Sygn. 973, K. 346 [in Polish].